

SZÁNTÓ F. ISTVÁN (1964) Budapest

SZÁNTÓ F. ISTVÁN

Nem középiskolás fokon

Háy János: Kik vagytok ti?

Kötelező magyar irodalom

Legalul, a könyvborító alján olvasható *Kötelező magyar irodalom* alcímen kívül sem a kötet cím, sem a vizuális összkép – leszámítva talán a kézikönyvekre jellemző vaskosságot – nem utal arra, hogy tulajdonképpen miféle könyvvel állunk szemben. Hogy ez a rejtőzködés (?) tudatos szerkesztői elgondolás eredményeként, vagy szerencsés (?) véletlenek sorozata folytán alakult-e így, nem tudnám megmondani. Igaz viszont, ha a kötetet hátulról, a hátsó borítón található kiadói ajánló felől kezdjük el becserkészni, rögvest kiderül, hogy olyan irodalomtörténetet tart a kezében az olvasó, amely nem kevesebbre, mint írói életutak feltárására, életművek izgalmas, oknyomozó elemzésére vállalkozik, mi több, objektív korrajzzal is szolgálni kíván. Ha újra előrelapozunk, a szerzőnek a fülszövegben olvasható szavai is megerősíthetnek ebben: „Író vagyok, nem akartam más írókat szobornak látni, nem akartam szobrok közt élni. Ki akartam szabadítani őket ebből a fogságból, mert a vaspáncél csak a középkori lovagoknak áll jól, az íróknak nem. Azt akartam, hogy legyenek újra érinthetők, közvetlenek és megszólíthatók. Hogy olyanok legyenek, mint a barátaink, a rokonaink, az osztálytársaink. Hogy embernek látszódjanak, nagyszerűeknek és esendőeknek, olyanoknak, akikre lehet haragudni, és olyanoknak, akiket lehet szeretni. Hogy minden olvasó érezze, ők még mindig hozzánk beszélnek, és rólunk beszélnek, a mi sorsunkhoz szólnak hozzá. Elevenséget akartam, mert az irodalom nem múzeumi tárgy. Ott van az életünkben, ha akarjuk, hogy ott legyen.”

A tartalomjegyzék gyors átfutása után visszaigazolódni látjuk az eddig elhangzottakat. A pontosság kedvéért tegyük hozzá: legalábbis részben. Mert bár a könyv harminchat fejezetének majd' mindegyike valóban egy-egy (zárójelbe tett) írónévvel jelölt életmű bemutatását, Bornemiszsa Pétertől kezdve Szabó Magdáig bezáróan közel ötszáz év magyar irodalomtörténetének pásztázását, időrendben történő szemlélését/szemléltetését ígéri, a névsor – különösen irodalomtörténetünk viszonylag teljes spektrumával a legaktívabban foglalkozók, jelesül a gyakorló magyartanárok és a magyarból kötelezően érettségiző diákok szemén keresztül nézve – egy kibővített (bár nem teljes) érettségi tételsor benyomását is keltheti. Benne a hat életműtétellel (Petőfi, Arany, Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila), a portréképekkel (Balassi, Vörösmarty, Mikszáth, Móricz), a látásmódokra (Jókai, Örkény, Weöres), illetve a színház- és drámatörténetre (Madách) vonatkozókkal, sőt, még az irodalom határterületei is képviseltetik magukat (a zenész-dalszerző Víg Mihály személyében). Most tárul fel először igazán az alcím egyik legfontosabb jelentésrétege, mindaz, amit a főnévként és melléknévként egyaránt értelmezhető „kötelező” idéz fel, indít el bennünk. Nostalgizálásra gondoljunk tehát a középiskolás évek gondtalansága, az iskolapad, a kötelező irodalomórák és/vagy a kötelező olvasmányok – egyeseknek kellemes, hogy ne mondjuk: „életre szóló”, másoknak közömbös, megint másoknak kifejezetten rossz – élménye, tágabban pedig az ifjúság, „e zöld vadon” iránt, amelyet József Attila után mindig „szabadnak hiszünk és örökönk”? Esetleg ellenkezőleg, arról van szó, hogy nagyon is póriás, földhöz tapadt anyagi megfontolások okán sandít fél szemmel a kiadó a magyarérettségi törzsanyaga, illetve az érettségiző diákok (esetleg szüleik) felé, hisz ki az, kérdezhetnénk, aki ma irodalomtörténeti munkára áldoz, ha nem feltétlenül muszáj, vagy ha ez nem kecsegtet már rövid távon is megtérülő, közvetlen haszonnal – például egy sikeresen abszolvált érettségi vagy felvételi vizsga formájában? Lehet persze, hogy rossz nyomon járok, mégsem tudom elhessegetni magamtól azt az érzést, hogy a kötetben szereplő íróportrék tulajdonképp kidolgozott irodalomtétellek, vagy legalábbis egy-egy szóbeli felelet gondolati vázául szolgálnak: a központi jelentőségűnek tekintett és itt-ott már-már elregényesítettnek tetsző életrajzzal, a szerző hús-vér személyével kapcsolatos adomákkal és bennfentességről tanúskodó kis színészekkel, óvatosan adagolt műelemzésekkel, végül pedig frappánsan összefoglalt pályaképpel, az adott szerző irodalomtörténeti helyének kijelölésével és jelentőségének megjelölésével. Ugyanakkor majdnem biztosak lehetünk benne, a *Kik vagytok ti?*

kötetet mégsem elsősorban érettségi segédletként fogja számon tartani az utókor. S nemcsak azért, mert félő, az ötven („ötven, jaj ötven, a szívem visszadöbben”) ívnyi terjedelem, a közel hét-száz nyomtatott oldal és a névmutatóban szereplő ugyanennyi név bizonyára inkább riasztólag hat a nem elkötelezett, az irodalomtörténet ügyét nem különösebben a szívügyének tekintő ifjúságra, hanem mert a kötet sok-sok kaján megjegyzésének egyikében maga a szerző utal arra, hogy az író halála az, ha érettségi tétellé avanzsál. „[...] ha meg akarsz halni, áll a könyv 98. oldalán, legyen belőled érettségi tétel”, ami talán csak részben értendő szó szerint, vagyis hogy általában az érettségi tétellel válás lehetősége szinte kivétel nélkül posztumusz adatik meg az arra méltónak ítélt vagy vélt alkotók számára, de érthetjük úgy is, hogy mindez sajnos szinte azon nyomban „kötelezővé”, idegenné, bebiflálandó, holt ismeretanyaggá teszi az egyébként még oly életes és eleven szerzőt is... Márpedig nem feltételezem, hogy Háy – az elevenségnek az irodalomtörténet-írásba való visszacsempészésére vonatkozó ígéretével ennyire élesen szembemelve – feltámasztásuk helyett, Mikszáthtal élve, a feltámadás nélküli öröklét még mélyebb bugyraiba kívánná taszítani íróelődeit. Nem csupán a fülszövegben jelzett írói szándék alapján gondolhatjuk ennek ellenkezőjét, hanem a könyvben kétszer előforduló – egyszer kifejezetten végszóként, végső összefoglalás gyanánt álló – önvallomás is megerősíthet ebbéli meggyőződésünkben: „Hirtelen nem is tudom – olvassuk az utolsó lapok egyikén (692.) –, a múltamat vizsgáltam oldalakon át, vagy a jelenemet, hogy magamat tártam-e fel, vagy a magyar irodalom alkotóit, akik mindig velem voltak és lesznek, akár akarom, akár nem.” Ez persze szerintem önmagában még mindig nem adna kielégítő magyarázatot arra a kísérteties egyezésre, hogy a szerzőben és a szerzővel – aki történetesen maga is szépíró – együtt élő, s nem csupán „kötelező”, hanem feltehetőleg „kedvenc” írók és költők is, egymás után, ennyire tökéletesen legyenek beilleszthetők egy lehetséges érettségi tételsorba. Hinnénk is, nem is, hogy e kánonba még véletlenül se csúszik be olyan kedvenc (teszem azt egy Ungvárnémeti Tóth, egy Szentkuthy Miklós vagy egy Czóbel Minka), aki soha nem szerepelt, s talán soha nem is fog szerepelni ezen a „hivatalos”, félig-meddig tankönyvíví listán... Mivel a pontos választ nem ismerem, befejezem e látszólag sehova se vezető téblábolást és topogatózást a könyv helyét és műfaját illetően – bár reményeim szerint talán eddig se *mellé* beszéltem –, amelyből ha más nem is, az talán világossá válhatott, hogy a *Kik vagytok ti?* épp attól zavarba ejtő mű, mert képtelenek vagyunk beskatulyázni, egyértelműen beazonosítani, megvonni a közte és a befogadók (azaz köztünk) húzódó demarkációs vonalat, aminek következtében felszabadult ünneplése éppúgy gyanút ébreszthet sokak szemében, mint kategorikus elutasítása. Ahhoz hasonlatos bizonytalanság lesz úrrá rajtunk, amit az esszéírókkal kapcsolatban szoktunk hallani: nem lehet velük igazán mit kezdeni, hisz tudósnak túlságosan széplelkűek, szépíróknak viszont túl tudálékosak...

Könyv mindenkinek és senkinek? Első blikkre valóban úgy tűnhet, Háy János kis túlzással a lehetetlenre vállalkozott, hisz már maga a gondolat is vakmerőségnek, sőt kész öngyilkosságnak tűnik, hogy amikor az irodalomtörténet-írás krémje is menekül tőle, mint ördög a tömjénfüsttől, irodalomtörténeti monográfia írásába fogjon valaki, ráadásul ilyesféle dolgokban nem is nagyon forgolódo szépíróként. Szerb Antal (*A világirodalom és A magyar irodalom története*), Babits Mihály (*Az európai irodalom története*) vagy az utóbbi időben például Schein Gábor kísérletei (*Az irodalom rövid története*), az, hogy íróként/költőként törjenek irodalomtörténeti babérokra, nemcsak kivételnek, hanem kivételesnek is számítanak. Több okból is. Az Ady-féle „mit bánom én, hogy tempóz Arany és Petőfi hogy istenül” mentalitás csak egy ezek közül. De hasonlóan nehéznek tűnik a szépíró az irodalomtörténetstől elválasztó szemléleti és alkotás-módszertani különbségek áthidalása, s hát ne feledkezzünk meg arról a megint csak érthető, pragmatikus szemponttól sem, hogy vajon mi motiválhatja a szépírókat abban, hogy feláldozza a legdrágábbat, a primer alkotásra fordítható időt más írók (lásuk be, sokszor közepes vagy kifejezetten rossz és érdektelen) szövegeiben való bogarászgatás, továbbá a róluk szóló, nem mindig épületes, viszont kihagyhatatlan szakirodalom átnyálazása érdekében. Különösen kapóra jöhet nekünk itt a szerző Madáchcsal kapcsolatos egyik frappáns megjegyzése a 157. oldalról, amelyet parányi változtatásokkal szinte tökéletesen fel tudunk használni recenzióink gondolatmenetének ezen a pontján. „Tulajdonképpen dilettáns vakmerőség, hogy Madách [vagy Háy] képes elhinni, hogy végig lehet kísérni az emberiség [vagy a magyar irodalom] történetét egy művön keresztül koherensen úgy, hogy sorsszerű és ne történelmi példázat legyen a főhős [vagy annak a] története. [...] tényleg lehetetlenségnek tűnik.” S valóban, szerzőnk egyetlen szál

PAULOVICS LÁSZLÓ, Színes eső, 2016

PAULOVICS LÁSZLÓ, Madáríjesztők, 2019; Király és Királynő, 2019

pennával kezében (kevésbé patetikusán: klaviatúrájával az íróasztalán) próbálja kivívni azt, amire az irodalomtörténeti szakma nehézfegyverzete se bizonyul elég hatásosnak, és egyedül próbálja elvégezni azt a munkát, amit egész intézetek, tanszékek, tanszéki és akadémiai kutatócsoportok stb. se nagyon tudtak vagy akartak... De a praktikus nehézségek mellett vannak itt fontosabb, ha tesszik, elvi jellegűek is. Egyrészt, ha már felmerült Szerb Antal neve, hogy egyáltalán lehet-e, kell-e „szép” – értsd: olvasmányos-népszerűsítő – irodalomtörténetet írni, és ha igen, ki legyen az a bátor, aki belevág annak veszélye nélkül, hogy azonnal rá ne süssék: túl könnyelműen fogott „a lantok pengetéséhez”. Kimondva-kimondatlanul tehát a legitimitáció és az illetékesség kérdéskörénél járunk. Semmiképp se szeretném azt a látszatot kelteni, mintha lenne kész válaszom, ezért óvakodnék az ex cathedra kijelentésektől. Hisz teszem azt, ha az olvasók viszik (s veszik), mint a cukrot az ilyen szellemben megírt, olvasmányos és a szó nemes értelmében olvasócsalogató irodalomtörténeteket (bár hiteles eladási statisztikák hiányában fogalmam sincs, tényleg így van-e), akkor miért kéne a recenzensek, a megmondóemberek, a savanyú a szőlő szellemében kukacoskodók fenntartásaival, fanyalgásaival, esetleg vitriolos kritikájával foglalkozni az anyagi hasznot zsebre vágó kiadónak és a többnyire csupán (bár azt se becsüljük le) erkölcsi hasznot húzó szerzőnek? Végére is, miért ne „árthatná bele” magát egy író az irodalomtörténész vagy az irodalomteoretikus szerepkörébe? Hisz ki más lehetne annyira kompetens és illetékes az irodalom ügyeiben (ide értve talán annak történetét is), mint az a valaki, aki aktívan vesz részt a létrehozásában, sőt, akinek alkotó tevékenysége nélkül létre se jöhetne az, amivel az irodalomtörténet professzionális művelője foglalkozik. (Furcsa vagy nem furcsa, mégsem ezt támasztja alá napi tapasztalatunk, ahogy feljebb futólag már utaltam rá.) Noha ilyen nyíltan sem a kötet megszületése körül bábáskodó kiadói szakemberek, sem Háy János nem teszik fel ezt a kérdést, egy-egy elejtett megjegyzésből (például az 583. oldalon olvasható alábbi pár sorból: „Persze a Sanyika [Weöresről van szó] nem olvasott olyan sokat, mint, mondjuk, az Illés Endre vagy a Sötér István, de a Sanyika mégis mindent tudott. A Sanyika azt mind tudta, amit az Illés Endre tudott, de az Illés Endre soha nem tudta meg, amit a Sanyika tudott, hiába olvasott óraszám minden áldott nap”, vagy a 33.-ról idézve: „Olyan az irodalomtudomány, mint a megcsalt feleség, aki minden apró információban a vélt igazsága bizonyítékát látja”) mindenki számára azonnal egyértelmű lehet Háy válasza az író vs. irodalomtörténész közötti presztízsharc kimenetelét illetően. Ugyanakkor nagyon nem vagyok meggyőződve arról, hogy Háy kizárólag ennek, tehát a szépíró és az irodalomtörténész közötti viaskodás harcmezejének tekinti azt a terepet, azt a „másik”, a „szellemi Magyarországot”, ahol hétszáz oldalon keresztül kalandozik. Annak ellenére sem, hogy a szövegben valóban vissza-visszatérnek azok az irodalomtörténetet meg-megfricskázó, polgár- (pontosabban kritikus)pukkasztó kijelentések, amelyek nagy valószínűséggel inkább elidegenítik az ilyesféle irodalomtörténeti munkák iránt egyáltalán nyitottnak mutatkozó érdeklődőt. Hogy melyekre gondolok? Például az olyan vallomásokra, hogy a szerző „egy-egy író (horribile dictu magát a „nemzeteszmét”) övező „hősi mítoszt” kívánja „tovább rombolni”, konkrétan például Balassi esetében, akit „egyszemélyes popzenekarnak” aposztrofál valamelyik végvárban [azaz egy „mai romkocsmában a Kazinczy utcában”]. De könnyen érezheti kényelmetlenül magát a konzervatívabb beállítódású olvasó attól is, ha, mondjuk, Arany kapcsán olvassa azt, hogy „[Arany] a valóságos Mása helyett [megteremti] égi mását, aminek fő jellemzője az erény lesz, egy olyan morális paradigma, melynek valójában semmi keresnivalója a művészet területén”, vagy hogy nemzeti klasszikusunk „nem lehetett pl. lángoszlop, mert ez a szerep már le lett pacsizva előtte”. S nyilván sokan fel fogják kapni a fejüket arra is, ha a Bródy-fejezetben tudják meg Jókairól, hogy „betegesen szervilis és gyáva” volt, illetve a Madách-kutatókról en bloc, hogy még ők se olvasnának Madáchot, ha nem ő lenne a *Tragédia* írója. E vonatkozásban érdemes szóba hoznunk a kisportrék szokatlan címadását, hisz akár kvízzjátéknak is elmenne, hogy össze tudnánk-e párosítani irodalomtörténetünk jelentős alkotóival ezeket az egyébként sokszor nagyon találó és szellemes fejezetcímeket. Lássunk néhány példát: *Aki fölénk nő*, *A kozmosz fegyence*, *A műparaszt*, *A főműves*, *A lángoló oszlop*, *Aki kettővel fölöttünk járt a gimiben*, *A rovátkolt barom*, *A ritmusdaráló*, *Sanyika* (A megoldások rendre, sajna, nem fejjel lefelé szedve: Kaffka Margit, Füst Milán, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Babits Mihály, Weöres Sándor).

Vérmérsékletünk függvényében vonhatjuk össze szemöldökünk, vagy mosolyoghatunk a bajszunk alatt a szövegnek (első pillantásra csupán stilisztikainak tűnő) megoldásain, amelyeket éppen úgy tekinthetünk egyféle örök kamaszos hetykeség vagy akár szemtelenség megnyilvánulásának,

fiatalos lendületnek, mint tudatos formabontásnak, dekonstrukciónak vagy épp nyelvjátéknak, az írás mélyebb értelmű játékoságának. Ha úgy tetszik: irodalomról szóló irodalomnak. Mennyire áruklodóak például az „Én vagyok az, aki nem jó” kezdetű népdalnak sikamlós, szabadszajú, nyomdafestéket éppen hogy csak megtűrő, slam poetryst átírása a kocsmái pillanatkép műfajában. Vagy azok a szemet szűrő „hibák”, amelyeket nehéz lenne pusztán a figyelmetlenség rovására írni és a szigorú szerkesztői tekintet hiányával magyarázni: hogy például a *Legnagyobb magyar költő* című fejezet tárgya a magyar népköltészet, reprezentánsa pedig amúgy „A Magyar Nép (A.M.Nép)”. Vagy hogy az első és a tizenkettedik fejezetben (vö.: *Morzsamagyarok hazája*, ill. *Jókai angyalai és a nemzetkrónika harmadik kötete*) maga a Jóisten lesz a szöveg főszereplője, mondanunk se kell, természetesen a magyarok istene minőségében is. A 34. fejezetben (*Üzemhőmérsékleten – Kopt nők*) viszont egy szürrealisztikus monológfélélet kapunk, aminek így, önmagában, vélhetnénk elsöre joggal, vajmi kevés köze van a magyar irodalomtörténet elmúlt fél évezredéhez, ahogy a 16. fejezet hősnének, a szobrász Zala Györgynek sem (*Ki az?*), vagy az utolsó fejezetben a zenész Víg Mihálynak (*Itt van, pedig senki se hívta*). És ha például egy emberként marad ki a kortárs irodalom – egyetlen kortárs magyar alkotóként a most említett *könnyűzenész* (!) Víg Mihály portréját leszámítva –, hiányérzetünket az sem tompítja, hogy Petőfinek, Weöresnek és Szabó Magdának viszont két-két fejezetet (?!) is szentel a szerző...

Mindez persze maradéktalanul beleférhet egy vallottan szabálytalan irodalomtörténet műfaji keretei közé. Ahogy a forrásmegnevezés vagy az utalásrendszer elmaradása is. Hisz, talán paradox módon ez a nonszaláns mégis termékeny módja lehet az olvasó bevonásának és figyelmének fenntartásában. Ha azt olvassuk például a 148. oldalon, hogy „[Arany] meghűlt, aztán október 22-én meghalt. Úgy távozott, ahogyan élt, csendben, szerényen, épp azon a napon, amikor a Dunaparton felavatták a Petőfi-szobrot”, vagy automatikusan átsiklunk ezen a mondaton, vagy épp ellenkezőleg, kedvet kapunk ahhoz, hogy magunk járjunk utána a szerző meg nem nevezett forrásának, vagy egyáltalán az állítás igazságának. Példánk is jól mutatja, hogy mennyire szerves része a szöveg egészének az írásom elején emlegetett rejtőzködés és beazonosíthatatlanság. Mivel a *Kik vagytok ti?* térben és időben hatalmas művelődés- és irodalomtörténeti anyagot mozgat, sokszor lehetetlenség eldönteni, hogy egy-egy íróportré adott helyén – posztmodern eufemizmusmal élve – vendégszövegekkel (mások gondolatainak, bonmot-inak forrásmegjelölés nélküli átvételével) találkozunk-e, vagy pedig egy impozáns műveltség és olvasottság finom, egy-egy félmondatba sűrített, minden közegellenállást legyőzni tudó megnyilatkozásainak vagyunk-e tanúi. No, meg egy ennek megfelelő sajátos nyelvhasználatnak is, amelyről szintén nehéz eldönteni, hogy egy gördülékeny és nyilván kicsit le is egyszerűsített, az „átlagolvasót” megcélzó, népszerűsítő stílus tudatos alkalmazásáról van-e pusztán szó, vagy egy olyan, természetesnek ható műnyelv tudatos kidolgozásáról és működtetéséről, amelyet kizárólag nagy és jelentős írói teljesítményként szabad és illik értékelnünk. S abban is könnyen elbizonytalanodunk, hogy közhelyeknek tartjuk-e az olyanféle megfogalmazásokat, hogy „az él tovább, ami közelebb áll az ember mindenkori önismeretéhez, az élethez, amelyről minden művészet beszélni akar”, „minden irodalmi elevenségnek alapja a közvetlenség, ami számunkra nem tud közvetlen lenni, az művésziileg nincs”, vagy pedig nagyon is hiteles és kiérlelt ars poeticának, erkölcsi-világképi imperatívuszoknak, egyszerre írói-költői és nem melleleg emberi krédónak – lásd: „Ha össze kell, hát öszszetörök, de amíg vagyok, addig legalább tényleg legyek.”

E kérdések megválaszolását, azt hiszem, már csak jobb híján is, érdemes rábízni a kötet olvasóira, akik majd azt is eldönthetik, ha akarják, hogy szerintük a szerző középiskolás vagy nem középiskolás fokon tudja-e taní-tani egész népét. Mert nem lepnék meglepve, ha kiderülne, titokban ez, a tanítás *is* szándéka lehetett Háty Jánosnak; aligha tarthatjuk véletlennek azt a szimpátiát, amely a recenzióinkban szintén többször megnevezett, Háty által pedig egyenesen „utolsó próféta-ként” aposztrofált József Attila és életműve iránt mutatkozik meg részéről a kötet lapjain. De persze – talán kevesebb pátoosszal, több játékosággal és kritikával, viszont semmivel sem kevesebb komolysággal – a „másik”, a „szellemi Magyarország” többi képviselője iránt is. Annak ellenére, hogy sokan teljes joggal boncolgathatják, elemezgethetik, sőt számon kérhetik a választás szempontjait, a kibontakozó irodalmi kánon benső arányait (ahogy én is teszem, és ahogy a könyv eddigi recepciója is mutatja), hiányolhatják egy-egy részletkérdés újszerű megközelítését és főként az alapos és mély műelemzéseket, sőt, akár egészében is kétségbe vonhatják a kötet létjogát, egy biztos:

Háy elérte kitűzött célját, azt, hogy – Weöres Sándor Petőfi-tanulmányából szabadon idézve – a költő ne szobor, ne demonstráció legyen, hanem eledel (mivel a gipszet és az aranyozást megenni nem lehet), s olvasójával el tudta hitetni, hogy a múlt nem múlt (el), hogy az irodalom nem múzeumi tárgy, hanem az, ami hozzánk és rólunk beszél. S ami talán a legfőbb: azt is, hogy a kötet – előítéletek és előzetes elvárások nélküli – olvasgatása és lapozgatása közben soha, egyetlen pillanatra se kérdőjeleződhessen meg bennünk, amit a könyv elején, történetesen Bornemisza Péter kapcsán olvashattunk: „a világunk azóta sem [...] vett radikális kanyart a jó irányba, ugyanakkor senki nem tudja, milyen mértékben futnánk a rossz felé, ha nem lettek volna ilyen alkotó[in]k”. (Európa, 2019)

PAULOVICS LÁSZLÓ, Jákob harca, 2005